

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้นำผลการศึกษาศึกษากระบวนการการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม มาสรุปในภาพรวม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการศึกษาครั้งนี้ พร้อมทั้งการอภิปรายผล ตลอดจนการนำเสนอข้อเสนอแนะประกอบการศึกษาในตอนท้ายเพื่อเป็นแนวทางในการนำผลการศึกษานี้ไปปรับใช้ต่อไป ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญที่ผู้วิจัยคาดหวังไว้ โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง และรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของยุวพุทธฯ (๒) เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม (๓) เพื่อประเมินผลกระบวนการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ส่วนสมมติฐานของการวิจัยคือ ๑) ผู้ต้องขังหญิงที่เข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรม มีความคิดเห็นในเรื่องรูปแบบ, ประโยชน์, ความเหมาะสมของเนื้อหา, ความเหมาะสมของระยะเวลาและรูปแบบในอนาคตส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจก่อนและหลังแตกต่างกัน ๒) ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่เข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรม มีความคิดเห็นในเรื่องประสบการณ์ในการศึกษาระบบการศึกษา ก่อนและหลังแตกต่างกัน การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากหนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมากำหนดกรอบแนวคิด และประกอบการวิเคราะห์ของงานวิจัย และเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับอนุศาสนาจารย์, เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการฝึกอบรม, ผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลาง และอธิบดีกรมราชทัณฑ์ จำนวน ๕ คนและการวิจัยเชิงปริมาณ(Quantitative Research) ผู้วิจัยทำการวิจัยกับกลุ่มตัวอย่างผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง กรุงเทพฯ จำนวน ๑๐๐ คน เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสอบถามผู้ต้องขังที่เข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง และแบบทดสอบความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข หลังจากนั้นนำแบบสอบถามไปทำการวิเคราะห์ประมวลผลต่อไป ผู้วิจัยได้ใช้การประมวลผลข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ คำนวณและวิเคราะห์สถิติใช้ค่าร้อยละ(Percentage) เพื่อดูการกระจายของตัวแปรและนำเสนอข้อมูลลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง ค่าเฉลี่ย (Means: $\bar{X}$) เพื่อดูการกระจายของตัวแปรที่ทำการศึกษา ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard

Deviation: S.D.) ใช้วิเคราะห์ความคิดเห็นร่วมกับค่าเฉลี่ยเพื่อแสดงลักษณะการกระจายของข้อมูล สถิติวิเคราะห์ t-test ใช้ทดสอบสมมติฐานเพื่อแสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของความคิดเห็นก่อนและหลังการอบรมฯ โดยบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ สรุปการศึกษา

ส่วนที่ ๒ อภิปรายการศึกษา

ส่วนที่ ๓ ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

๕.๑ สรุปผลการศึกษา

๕.๑.๑ รูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม

สืบเนื่องจากความคิดและความมุ่งมั่นของผู้วิจัยในการนำรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่ได้จากการนำรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่ดำเนินการอยู่กับรูปแบบการอบรมของยุวพุทธฯ นำมาบูรณาการ โดยเน้นการพัฒนาแบบองค์รวมเพื่อให้เกิดความงอกงามของวิถีชีวิตและปัญญา สำหรับการกำหนดหลักสูตรการอบรมฯ นั้น ผู้วิจัยได้เป็นผู้กำหนดหลักสูตรโดยการปรึกษากับพระวิปัสสนาจารย์พิจารณาจากข้อมูลพื้นฐานของผู้ต้องขังหญิงที่เข้ารับการอบรมฯ นำมาปรับใช้ในหลักสูตรบูรณาการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ซึ่งผลการอบรมฯ สอดคล้องกับผู้อำนวยความสะดวกได้ให้สัมภาษณ์ไว้กับการประเมินโครงการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมของทัณฑสถานหญิงกลางว่ามีการประเมินอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยจัดทำเป็นแบบสอบถามก่อนและหลังผ่านการอบรม จากการประเมินผลพบว่า ผู้ที่ผ่านการอบรมพัฒนาจิตใจมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ สังคม ไปในทางที่ดีมีความตระหนักในผลของการกระทำผิดกฎหมาย ศีลธรรม กติกาของสังคม อยู่ในระดับสูง ซึ่งส่งผลให้ปัญหาการกระทำผิดวินัยลดลง ดังนั้น รูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้แทนการอบรมฯ ของทัณฑสถานหญิงกลางนี้ส่งผลให้การพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีเช่นกัน

ในส่วนประสบการณ์ของผู้วิจัยที่ได้มีส่วนร่วมจัดอบรมในสถานปฏิบัติธรรมหลายแห่งกับการวิเคราะห์เจาะลึกกับรูปแบบการอบรมฯ พบว่า การนำทั้งสองรูปแบบดังกล่าวมาบูรณาการนั้นมีความเหมาะสมอย่างยิ่งดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) เริ่มจากผู้ต้องขังต้องได้รับการพัฒนาตามวิธีการอบรมฯ จำนวน ๓ ประการคือ (๑) การเสริมความรู้ทางโลกกับการดำเนินชีวิตตามหลักโลกธรรม ๘ , (๒) การเสริมสร้างจริยธรรมกับ

หน้าที่ของความเป็นมนุษย์ ตามหลัก มรรคมอญ ๘ และ (๑) การเจริญจิตภาวนา และการพัฒนา ปัญญาพร้อมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กับการประเมินผลก่อนการอบรม (Pre-Test) , การประเมินหลัง การฝึกอบรม (Post-Test) และการประเมินความฉลาดทางอารมณ์ (EQ-Test) เพื่อหาประสิทธิผล ของรูปแบบการพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิง ซึ่งจากการวิจัยพบว่าสามารถปรับเปลี่ยนสภาพจิตใจ ด้วยหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ให้ละเว้นความชั่ว กระทำแต่ความดี และมีจิตใจที่ผ่องแผ้ว เพื่อลดความฟุ้งซ่าน ด้วยการรักษาศีล พัฒนาอบรมจิต ปฏิบัติภาวนาให้มีสมาธิ มีสติ ให้เกิด ปัญญา หรือความรู้สึกลึกซึ้งในการประกอบกิจการต่างๆ ในทางที่ถูกที่ควร ซึ่งช่วยให้ผู้ต้องขังมี การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและประพฤติปฏิบัติเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป

อนึ่งรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังในทัณฑสถานหญิงกลางควรได้รับการ ส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง และควรกำหนดให้เป็นแบบอย่างที่ดี เนื่องด้วยได้ผลเป็นที่ประจักษ์ อาจจะ ด้วยงบประมาณที่กรมราชทัณฑ์ได้รับจัดสรรจากรัฐหรือทุนสนับสนุนจากบุคคลภายนอกที่มีส่วน ผลักดันให้บางหลักสูตรสามารถขับเคลื่อนได้ ถึงแม้จะมีผู้เข้ารับการอบรมมีจำนวนไม่มาก เมื่อ เทียบกับจำนวนผู้ต้องขังทั้งเรือนจำ และจากผลการประเมินหลังการฝึกอบรมพบว่าการอบรมครั้งนี้ สามารถกล่อมเกลากฎคตินิสัยที่ไม่ดีของผู้ต้องขังได้อย่างแท้จริง สอดคล้องกับศรัทธาของผู้ต้องขัง หญิงที่มีความต้องการเข้ารับการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ ดังนั้นธรรมชาติและคามดีงามของหลักธรรม ย่อมปลูกฝังเข้าไปในจิตใจให้ลดชั่ว กลัวบาป และปรับปรุงตนเองให้พบความสุขตามอัธยาของ ตนได้ ผู้วิจัยจึงนำสิ่งที่คืออยู่แล้วมาบูรณาการในรูปแบบใหม่ที่จัดให้มีการอบรมแบบเข้มข้นนั้นคือ รูปแบบการอบรมจิตของยุวพุทธฯ ซึ่งผู้ต้องขังหญิงบางคนปรารถนาเข้ารับการอบรมในหลักสูตร ของยุวพุทธฯ ก่อนการถูกตัดสินโทษ แต่ไม่มีโอกาส ซึ่งเมื่อได้รับโอกาสให้เข้ารับการอบรมฯ ทำ ให้ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีความยินดีและตั้งใจปฏิบัติจนบรรลุความสำเร็จในระดับ หนึ่งซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ ข้อที่ ๑

๕.๑.๒ กระบวนการการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตาม หลักพุทธธรรม

กระบวนการการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลัก พุทธธรรมนี้เป็นการดำเนินงานหรือการทำงานอย่างต่อเนื่องหรือความเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไป อย่างเป็นลำดับตามขั้นตอน โดยลักษณะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น อาจเป็นแบบค่อยเป็นค่อย ไป ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการไว้ ๒ ขั้นตอน คือ (๑) การบูรณาการหลักธรรม ๕ ประการ คือ ไตรสิกขา ๓, บุญกิริยา ๑๐, สังคหวัตถุ ๔, เบญจศีล (ศีล ๕ ข้อ), ทิศ ๖ และ (๒) เสริมวิธีการอบรม ๓ ประการ ๑) เสริมวิธีการฝึกอบรม ๓ ประการ ดังนี้ ๑) เสริมสร้างให้ความรู้ในเรื่องทางโลกควบคู่

ไปกับทางธรรมตามหลักโลกธรรม ๘, ๒) ส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องจริยธรรมการอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตากรุณาเอื้อเพื่อแผ้วถางซึ่งกันและกันตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาโดยข้อปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ และ ๓) เสริมสร้างทางจิตภาวนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ สอดคล้องกับการให้สัมผัสของ กลุ่มวิทยากรมีความคิดเห็นว่าควรมีกระบวนการอบรมที่เน้นการสร้างเสริมความรู้ ความเข้าใจชีวิตตามหลักพุทธ การสร้างเสริมจริยธรรมตามหลักพุทธและการพัฒนาจิตภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน และเน้นการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความเข้าใจและมั่นคงในคำสอน ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒

๕.๑.๓ ประสิทธิภาพของกระบวนการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง

ผู้วิจัยได้ประเมินผลกระบวนการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางทั้งก่อนและหลังการอบรมฯ ด้วยแบบสอบถามผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมรวมทั้งการรวบรวมข้อเสนอแนะเพิ่มเติมท้ายแบบสอบถามและนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สังเคราะห์และประเมินผลไว้เพื่อแสดงว่ากระบวนการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ ผู้ต้องขังหญิงที่เข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางความคิดและความประพฤติไปในทางที่ดี นับตั้งแต่การให้ความร่วมมือและตั้งใจฝึกปฏิบัติธรรมตลอดระยะเวลาการฝึกอบรมฯ นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงมีการตอบสนองต่อการให้การอบรมของพระวิทยากรและวิทยากรด้วยวิธี “ปุจฉา-วิสัชนา” จนมีความรู้ความเข้าใจในกฎของไตรลักษณ์ และหลังจากที่ได้รับคำแนะนำต่างๆ ผู้ต้องขังหญิงได้น้อมนำไปปรับปรุงและพัฒนาจิตใจกับพฤติกรรม ทำให้ผู้ต้องขังหญิงสามารถอยู่ในทัณฑสถานหญิงกลางได้อย่างไม่ทุกข์กายและไม่ทุกข์ใจ เหมือนก่อนเข้ารับการอบรมฯ รวมทั้งพฤติกรรมที่แสดงออกก็เข้าไปในทางที่ดี ไม่ฟุ้งซ่าน ลดความก้าวร้าว มีความประพฤติอยู่ในกฎ ระเบียบที่ทางทัณฑสถานหญิงกลางกำหนด โดยผู้ต้องขังหญิงได้แสดงความคิดเห็นต่อกระบวนการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ดังนี้

ก. รูปแบบต่างๆ ของการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ซึ่งก่อนการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางส่วนมากมีความคิดเห็นต่อรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมอยู่ในระดับน้อย คือ การให้คำแนะนำและการให้บริการของเจ้าหน้าที่เรือนจำ และหลังการอบรมฯ มีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด คือ เรื่องสถานที่ในการอบรมพัฒนาจิตใจในทัณฑสถาน

ข. ประโยชน์ที่ได้รับก่อนการเข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมโดยส่วนมากมีค่าเฉลี่ยความคิดเห็นสูงสุดก่อนการอบรมฯ ของ

ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีความคิดเห็นต่อประโยชน์ที่ได้รับอยู่ในระดับน้อยที่สุด คือ การได้รู้จักหลักการเจริญจิตภาวนา การนั่งสมาธิแผ่เมตตาและนำไปปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง และความคิดเห็นหลังจากการเข้ารับการอบรมฯ คือ ผู้ต้องขังหญิงสามารถรักษาศีล ๕ และนำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

ค. ความเหมาะสมของเนื้อหาหลักธรรมที่ใช้ในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม โดยส่วนมากความคิดเห็นของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางต่อความเหมาะสมของเนื้อหาหลักธรรมอยู่ในระดับน้อย คือ เนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวกับ เบญจศีล (ศีล ๕) ข้อปฏิบัติพื้นฐาน เพื่อความดีงามในส่วนบุคคล และสังคมรอบข้าง และความคิดเห็นหลังจากการเข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมต่อเนื้อหาหลักธรรมอยู่ คือ เนื้อหากระบวนการอบรมที่เน้น การพัฒนาจิตภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ (พิจารณาภายในกาย, เวทนาในเวทนา, จิตในจิต, ธรรมในธรรม)

ง. ความเหมาะสมในเรื่องของระยะเวลาในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมโดยมีความคิดเห็นส่วนมากของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางต่อความเหมาะสมในเรื่องของระยะเวลาในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธ คือ การอบรมผู้ต้องขังก่อนพ้นโทษเดือนละ ๑ รุ่นๆ ละ ๑ สัปดาห์ และหลังจากการเข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงเรื่องระยะเวลาอยู่ในระดับมากที่สุด คือ การอบรมโดยพระวิปัสสนาจารย์ และวิทยากรภายนอก แบบบูรณาการ เข้มข้น ๕ สัปดาห์

จ. รูปแบบในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางในอนาคตโดยค่าเฉลี่ยความคิดเห็นส่วนมากของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีความคิดเห็นต่อรูปแบบในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางในอนาคตก่อนการอบรมฯ อยู่ในระดับน้อย คือ ควรมีการจัดการสภาพแวดล้อมภายนอกสถานที่อบรมพัฒนาจิตใจหรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆที่เหมาะสม และความคิดเห็นส่วนมากหลังจากการเข้ารับการอบรมฯ ต่อรูปแบบในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางในอนาคตอยู่ในระดับมากที่สุด คือ ควรมีการติดตามประเมินผลการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความฉลาดทางอารมณ์ และความก้าวหน้าทางด้านจิตใจทั้งกับเพื่อนผู้ต้องขังและผู้บังคับบัญชาในทัณฑสถาน

ฉ. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมของผู้ต้องขังหญิงได้ให้ไว้ก่อนและหลังการอบรมฯ นั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ได้ว่า ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีความคิดเห็นที่แสดงถึงผลที่ได้รับจากการ

อบรมฯ ทั้งการแก้ไข ฟ้นฟูจิตใจของผู้ต้องขังให้มีจิตใจที่ดีงาม การได้รับการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ดังนี้

- ก่อนการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงมีความคิดเห็นต่อรูปแบบต่างๆ เป็นความคิดเห็นเพียงต้องการทราบรายละเอียดการเตรียมตัวบวช เพื่อการเตรียมตัว เตรียมใจในการบวชและการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องให้พร้อมที่สุดเพราะจะได้รับบุญเต็มเปี่ยม และ ประโยชน์ที่ได้รับจากการอบรมฯ เพียงเพื่อต้องการตอบสนองความต้องการปลดปล่อยความเครียดของตนเอง และคิดว่าการได้เข้ารับการอบรมนี้เป็นวิธีการที่แก้ไขความเครียดของตนเองได้ นอกจากนี้ผู้ต้องขังมีความต้องการให้มีการจัดบวช ทุกเดือน /ปฏิบัติธรรมเป็นเวลา ๑ เดือน / มีการอบรมฯ ทุกปี

- หลังการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงได้แสดงความคิดเห็นต่อสถานที่ที่ใช้ในการอบรมฯ มีความเหมาะสม แยกเป็นสัดส่วน มีความสะดวกสบายดี ผู้ต้องขังได้แสดงความรู้สึกที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ของทัณฑสถานหญิงกลางที่ให้ความเมตตาและให้คำปรึกษากับผู้ต้องขังหญิงเมื่อมีปัญหา เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ ทำให้ผู้ต้องขังมีความรู้สึกอุ่นใจ ส่วนพระวิทยากรและฆราวาสที่มาบรรยายและสอนการปฏิบัติธรรมมีความเป็นกันเองทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีศรัทธา มีความรู้และเข้าใจหลักธรรมมากขึ้น รู้จักบาปบุญคุณโทษมากขึ้น ส่งผลให้ผู้ต้องขังมีความต้องการให้มีการจัดโครงการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางอีก นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงยังได้แสดงความรู้สึกที่ดีต่อโครงการอบรมพัฒนาจิตใจฯ กล่าวคือผู้ต้องขังหญิงมีความต้องการให้ผู้ต้องขังคนอื่นๆ ได้มีโอกาสได้เข้ารับการอบรมเช่นเดียวกับตนเองโดยให้เหตุผลถึงประโยชน์ที่จะได้รับคือ “ทำให้รู้ว่าจะทำให้ชีวิตอยู่อย่างมีเป้าหมาย อยู่กับปัจจุบันอย่างมีความสุขและไม่ประมาท ตอนที่ละโลกนี้ไป อย่างน้อยสุดก็ต้องไปให้ถึงสี่เขียวและจะพยายามชวนเพื่อนๆ ให้ไปอยู่สี่เขียวให้มากที่สุดขอให้สัญญา” (เป็นเรื่องราวจากการบรรยายธรรมของอ.วรากร ไรวา ที่กล่าวถึงเส้นทางหลังความตายของมนุษย์ขึ้นอยู่กับผลกรรมหรือการกระทำของตนเองทั้งความดีและความชั่วว่าจะไปอยู่ในที่ใดโดยกำหนดสัญลักษณ์เป็นสีต่างๆ) ในเรื่องของระยะเวลาการจัดการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงมีความต้องการให้มีการจัดอบรมฯ ทุกปี ปีละ ๒ ครั้งจัดอบรมเป็นประจำ สำหรับระยะเวลาในการฝึกปฏิบัติ ๓ เดือน/นานกว่านี้ และต้องการให้มีการอบรมฯ ต่อยอดอีก ๒ เดือน สำหรับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นผู้ต้องขังหญิงต้องการให้ฝึกปฏิบัติเต็มทั้งวัน สำหรับรูปแบบการจัดการอบรมฯ ในอนาคตนั้น ผู้ต้องขังหญิงมีความต้องการให้วิทยากรภายนอกมาให้การอบรมฯ และมีความต้องการให้ผู้ต้องขังทุกคนได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมฯ โดยให้คัดกรองผู้ที่มีความประสงค์เข้ารับการอบรมฯ กับผู้ที่ไม่มีความประสงค์แยกเป็น ๒ กลุ่ม เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมฯ ทุกคนสามารถปฏิบัติธรรมได้เต็มตามความตั้งใจ นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงยังมีความต้องการให้มีกิจกรรมแบบนี้กับทุกเรือนจำ เพราะการที่จะเข้าถึงหลักธรรมต้องปฏิบัติไม่ใช่แค่รู้ ก็อยากจะให้ผู้ต้องขังทุก

คนที่มีความประสงค์ได้ปฏิบัติและเข้าร่วมกิจกรรมแบบนี้ สุดท้ายผู้ต้องขังหญิงยังได้แสดงความกตัญญูด้วยการขอบคุณประธานกองทุนพรหมวิหารธรรม, วิทยากรและผู้เกี่ยวข้องทุกคนที่มีความเมตตา ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๒.๑ การศึกษารูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง และรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของยุวพุทธิกสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์

ผู้วิจัยได้ศึกษารูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมของทัณฑสถาน และศึกษารูปแบบการอบรมของยุวพุทธิกสมาคม โดยละเอียดด้วยประสบการณ์ของผู้วิจัยจากการได้มีส่วนร่วมในการจัดการอบรมของทัณฑสถานหญิงกลางและยุวพุทธิกสมาคม มาเป็นเวลานานกว่า ๕ ปี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้วิจัยมีความเชี่ยวชาญ ทั้งความรู้ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และวิเคราะห์ส่วนการให้การอบรมได้เหมาะสม ผสมกับรูปแบบการอบรมของยุวพุทธิกสมาคม ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ให้กับบุคคลทั่วไป ด้วยกระบวนการอบรมที่มีประสิทธิภาพ สังเกตได้จากผู้เข้ารับการอบรมไม่รู้สึกเบื่อหน่าย เมื่อต้องเข้าร่วมกิจกรรมที่เข้มข้น ได้แก่ การปฏิบัติธรรม ส่งอารมณ์ สลับกับการฟังบรรยายธรรมจากพระวิปัสสนาจารย์ และวิทยากรที่มีความชำนาญ ในแต่ละวัน ผู้เข้ารับการอบรมส่วนมากสามารถปฏิบัติและนำหลักธรรมที่ได้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันจนได้รับผลสำเร็จ ผู้วิจัยได้เล็งเห็นถึงความสำเร็จนี้จึงนำทั้งสองรูปแบบมาบูรณาการเป็นหลักสูตรใหม่เรียกว่า รูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ให้มีความสมบูรณ์แบบที่สุด สามารถนำไปใช้ในการจัดการอบรมผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางได้ อย่างน้อยการอบรมก็สามารถทำให้สังคมภายในทัณฑสถานหญิงกลางมีความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี เช่น การลดปัญหาความขัดแย้งซึ่งเกิดจากอารมณ์ที่ไม่ปกติ มีความต้องการทางกายมาก สอดคล้องกับความคิดของ Quinney(1970:8-14) ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นเป็นสิ่งที่มิหลีกเลี่ยง ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปอย่างมีแบบแผนหรืออย่างมีระเบียบ มีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ โดยอาศัยความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้องตลอดทั้ง อาศัยความสามารถของผู้นำหรือผู้มีอำนาจในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มแล้วจึงลดปัญหาต่างๆ ลงได้ สอดคล้องกับทฤษฎีของ Abraham H.Maslow เกี่ยวกับความต้องการทางจิต คือเรื่องของศีลธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมมีสันติสุข หากปัจจัยทางศีลธรรมไม่เข้ามาแทรกแซงความต้องการทางจิตแล้ว คนเราก็จะคงภาวะเป็นสัตว์ป่าอยู่ตลอดเวลา ดังเช่น Matsushita (1976) กล่าวถึงสังคมของชาวญี่ปุ่นมีอาชญากรรมอยู่น้อย ทั้งที่มีพลเมืองมากและหนาแน่น สืบเนื่องมาจากประชาชนมีศีลธรรมและศีลธรรมของประชาชนนั่นเองที่สามารถช่วยให้อาชญากรรมในประเทศ

ญี่ปุ่นลดลงได้มาก สอดคล้องกับรูปแบบการอบรมฯ ที่นำมาใช้กับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง พบว่ามีความเหมาะสมอย่างมากที่จะนำไปใช้ในการอบรมฯ ให้กับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงข้อมูลที่ได้จากการวิจัย ดังนี้ ๑. รูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ได้แก่ สถานที่ที่ใช้ในการอบรมฯ มีความเหมาะสมมาก เพราะ อยู่ภายในทัณฑสถานหญิงกลาง จากการสัมภาษณ์เจ้าพนักงานทัณฑสถานหญิงกลางต่อการจัดฝึกอบรมครั้งนี้ ท่านอนุญาตให้ใช้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสตรีบางเขน เป็นอาคาร ๓ ชั้น ที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นสถานที่อบรมฯ ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อเป็นโรงเรียนสำหรับศึกษาหาความรู้ของผู้ต้องขังหญิง ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา นอกจากการจัดให้ใช้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสตรีบางเขนแล้ว ผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลางได้จัดภูมิทัศน์ภายในสถานที่อบรมพัฒนาจิตใจสำหรับผู้ต้องขังให้เหมาะสมและเพียงพอต่อความต้องการ โดยเรือนจำ/ทัณฑสถานหญิงกลางมีห้องประชุมแยกเป็นเอกเทศ ส่วนสภาพแวดล้อมทั้งภายนอกและภายในสถานที่จัดการอบรมพัฒนาจิตใจ โดยเฉพาะการปฏิบัติธรรม ต้องสงบ ไม่มีสิ่งรบกวนทำให้การปฏิบัติธรรมเกิดปัญหา มีสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างเหมาะสม สำหรับพระวิปัสสนาจารย์ก็ได้ปรับใช้พื้นที่ในการฝึกอบรมตามสภาพของพื้นที่อาคารตามความเหมาะสม โดยใช้อาคารชั้น ๓ เป็นที่ฝึกอบรมส่วนใหญ่ทั้งการนั่งสมาธิ, เดินจงกรมและฟังธรรมบรรยาย ส่วนการรับประทานอาหารจะใช้ชั้นล่างของอาคาร ในการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ผู้ควบคุมการฝึกปฏิบัติจำนวน ๕ รูป ได้ทำการแยกผู้ปฏิบัติธรรมเป็น ๕ กลุ่ม (๕ ห้อง) เพื่อไม่ให้เกิดการฝึกอบรมแออัดจนเกินไปและสามารถควบคุมดูแลได้อย่างใกล้ชิดแต่ในช่วงฟังธรรมบรรยายจะกลับมารวมกลุ่มกันฟังพร้อมกันทั้งหมด

หลักสูตรการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐาน แบบบูรณาการเข้มข้น แนวสถิติฐาน ๔ ผู้วิจัยได้กำหนดไว้ในตารางสำหรับใช้ในการอบรมฯ รวมเวลาทั้งสิ้น ๓๒ วัน (๕ สัปดาห์) ระหว่างวันจันทร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๓ – วันศุกร์ที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๓ เวลา ๐๘.๐๐ – ๑๕.๑๕ น. สำหรับช่วงเวลา ๑๓.๑๕ – ๑๕.๔๕ น. ของทุกวัน เป็นการแผ่เมตตา ส่วนในวันเสาร์- วันอาทิตย์ ผู้เข้าอบรมปฏิบัติเอง โดยมีเจ้าหน้าที่ของเรือนจำและอนุศาสนาจารย์คอยควบคุมดูแล

ดังนั้นการที่ผู้วิจัยได้คิณารูปแบบการอบรมฯ ของทัณฑสถานหญิงกลางมาบูรณาการกับรูปแบบการอบรมฯ ของยุวพุทธฯ นั้นเพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความสมบูรณ์ มีความเหมาะสมกับการอบรมปฏิบัติธรรมแนวเข้มข้น และเพื่อให้ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางพัฒนาส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมแก่ผู้ต้องขังเพื่อให้ได้คนดีกลับคืนสู่สังคมจะไม่กระทำผิดซ้ำอีก

๕.๒.๒ การศึกษากระบวนการการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม

การดำเนินการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องทำให้ผู้ต้องขังมีจิตใจที่เปลี่ยนแปลงโดยลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อาจจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยกระบวนการดังกล่าวนี้มี ๒ ขั้นตอน คือ ๑) บูรณาการหลักธรรม ๕ ประการ คือ ไตรสิกขา ๓, บุญกิริยา ๑๐, สังคหวัตถุ ๔, เบญจศีล(ศีล ๕) และทศ ๖ ๒) เสริมวิธีการฝึกอบรม ๓ ประการ คือ ๑) เสริมสร้างให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องชีวิตทั้งทางโลกควบคู่ไปกับทางธรรมตามหลักโลกธรรม ๘ ๒) ส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องจริยธรรมการอยู่ร่วมกันตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา(ทางสายกลาง) ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์โดยมรรคมืองค์ สติทางจิตภาวนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔

สำหรับกระบวนการการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมนั้น ผู้วิจัย ได้จัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้ต้องขังหญิง ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ – ๒ ระหว่างวันที่ ๑๕ พ.ย. ๕๓ – ๒๓ พ.ย. ๕๓ เป็นคอร์สปฏิบัติธรรม โดยพระมหาชิต วชิรญาณ พร้อมคณะจำนวน ๕ รูป เป็นผู้ให้การอบรมโดยกำหนดให้วันแรกให้ผู้เข้ารับการอบรมต้องได้รับการบวชนกขัมมะรับศีล ๘ นุ่งขาวห่มขาวในตอนเช้าก่อนพิธีการเปิดการฝึกอบรมโดยมีผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลางเป็นประธาน ซึ่งเริ่มพิธี เวลา ๐๘.๐๐ น. หลังจากเสร็จพิธี เป็นการให้โอวาทจากประธานในพิธีและประธานกองทุนฯ และประธานพระวิปัสสนาจารย์กล่าวสัมโมทนียกถา พระวิปัสสนาจารย์ทั้ง ๕ รูป ได้แนะนำหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และสอนวิธีการปฏิบัติธรรมอย่างละเอียดควบคู่ไปกับการบรรยายธรรม วันต่อมาผู้เข้ารับการอบรม จะได้รับการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ทั้งการนั่งสมาธิ, การเดินจงกรมและการส่งอารมณ์ โดยการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดจากพระวิปัสสนาจารย์ทั้ง ๕ รูป ซึ่งได้เป็นผู้บรรยายธรรมสลับกับการฝึกปฏิบัติในช่วงสุดท้ายของการอบรมในแต่ละวัน จะเป็นการแผ่เมตตา ในเวลานั้นเป็นช่วงที่ผู้ต้องขังหญิงมีภาวะจิตใจที่สงบ มีความปีติใจจากการที่ได้อุทิศส่วนกุศลจากการเจริญสติ ภาวนา ด้วยอำนาจจากจิตที่มีความปรารถนาดีให้สัตว์ต่าง ๆ พ้นจากทุกข์และมีความสุข ซึ่งเป็นกิจกรรมนี้ ทำให้ผู้ต้องขังหญิงได้ปลดปล่อยความทุกข์ที่สะสมมาในอดีต

สัปดาห์ที่ ๓ ระหว่างวันที่ ๒๔ พ.ย. ๕๓ – ๒๖ พ.ย. ๕๓ (๓ วัน) คอร์สปฏิบัติธรรม "เพียงแค่นี้" โดยพระอาจารย์นวลจันทร์ กิตติปัญโญภิกขุ พร้อมคณะพระวิปัสสนาจารย์ และพระวิปัสสนาจารย์ผู้ช่วยจำนวน ๓ รูป เป็นการสอนปฏิบัติธรรมที่เน้นการนั่งสมาธิ, เดินจงกรม, ส่ง

อารมณ์ และบรรยายธรรมสลับกับการฉายวีดิทัศน์ประกอบการสอน ซึ่งเป็นการสอนธรรมะแบบใหม่ใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ถ่ายทอดเนื้อหาสอนใจ จากตัวอย่างต่างๆ ที่ได้รวบรวมใช้ทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ ถือได้ว่าเป็นกุศโลบายการสอนที่แยบยล มีการสนทนาธรรมไขปัญหาข้อซักถามของผู้ปฏิบัติหลังการบรรยายทุกวัน และระหว่างวันที่ ๒๕ พ.ย. ๕๓ – ๓๐ พ.ย. ๕๓ (๒ วัน) คอรัสปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐานโดยพระราชสิทธิมนี.วิ วัคมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ เป็นพระเถรานุเถระที่มีความเชี่ยวชาญในการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานและมีความเมตตาต่อผู้ต้องขังหญิงเป็นอย่างยิ่ง มีการสอนที่เน้นภาคปฏิบัติทั้งการนั่งสมาธิ เดินจงกรม รวมทั้งการบรรยายธรรมหลังการปฏิบัติธรรมในภาคบ่าย และมีการสนทนาธรรมเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติซักถามปัญหาเป็นเวลา ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที

สัปดาห์ที่ ๔ ระหว่างวันที่ ๑ ธ.ค. ๕๓ – ๓ ธ.ค. ๕๓ (๓ วัน) คอรัสปฏิบัติธรรม "ปรมัตถวิปัสสนา" โดยอาจารย์วัลลภ ชวนปัญโญ และวิทยากรผู้ช่วยจากยุวพุทธฯ จำนวน ๒ คน คืออาจารย์ภัทรนรี วิสุทธีศักดิ์ และอาจารย์นฤชล ศฤงคารกุล ผู้บริหารของยุวพุทธฯ และผู้วิจัยร่วมด้วย การฝึกอบรมเป็นการฝึกปฏิบัติแนวยุวพุทธฯ ทั้งการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม โดยการควบคุมของวิทยากรผู้ช่วยอย่างใกล้ชิด พระอาจารย์จะเน้นการบรรยายธรรมที่เป็นการสอนผู้ปฏิบัติได้สำนึกถึงเรื่องของกฎแห่งกรรมและการฝึกปฏิบัติธรรมวิปัสสนาโดยปรมัตถ์ คือการปฏิบัติที่อยู่กับปัจจุบัน ในภาคบ่ายของทุกวันมีการสนทนาธรรมกับพระอาจารย์ทุกวัน และระหว่างวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๓ – ๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๓ (๔ วัน) ให้ปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง ควบคุมโดยเจ้าหน้าที่เรือนจำ และอนุศาสนาจารย์เรือนจำ ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเพื่อให้ผู้ต้องขังหญิงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

สัปดาห์ที่ ๕ ระหว่างวันที่ ๗ ธ.ค. ๕๓ – ๑๓ ธ.ค. ๕๓ (๗ วัน) คอรัสปฏิบัติธรรมโดยพระวิปัสสนาจารย์ พระมหาชิต วชิรญาโณ และคณะจำนวน ๕ รูป เน้นการปฏิบัติที่เข้มข้นทั้งการนั่งสมาธิและการเดินจงกรม เพราะผู้ปฏิบัติได้ผ่านการอบรมมาเป็นเวลา ๓ สัปดาห์แล้ว จึงมีความนิ่งสงบและได้รับความรู้ในการปฏิบัติธรรมจากคณะพระวิปัสสนาจารย์ที่หลากหลาย ซึ่งล้วนแต่ทุ่มเทให้การฝึกสอน และแนะนำวิธีการต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรมของผู้ปฏิบัติทุกคนอย่างกระจ่างชัดเจน และการส่งอารมณ์ในเวลาเช้า ส่วนภาคบ่ายพระวิปัสสนาจารย์ได้บรรยายธรรมทุกวัน หลังเสร็จสิ้นการฝึกอบรมในภาคบ่ายเวลา ๑๕.๓๐ น. ของทุกวัน พระวิปัสสนาจารย์จะนำปฏิบัติแผ่เมตตา นับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางจิตใจของผู้ปฏิบัติทุกคน ในวันสุดท้ายของการฝึกอบรมมีพิธีปิดการอบรมฯ โดยช่วงเช้าหลังการปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ได้บรรยายธรรมหัวข้อ “วิปัสสนากรรมฐานภาคสรุป” หลังจากพักรับประทานอาหารเวลา ๑๒.๐๐ – ๑๓.๐๐ น. เป็นเวลาของการสนทนาระหว่างผู้ปฏิบัติธรรมและผู้วิจัยตลอดจนเจ้าหน้าที่เรือนจำที่เกี่ยวข้องทั้งหมด โดย

ตัวแทนของผู้ปฏิบัติธรรมจำนวน ๑๐ คน ออกมากล่าวถึงประสบการณ์ที่ได้รับจากการฝึกปฏิบัติธรรมตลอดระยะเวลา ๓๒ วัน หรือที่เรียกว่า “สภาวะธรรม” และ ความรู้สึกที่ตีรวมถึงความประทับใจต่อการอบรมฯ สุดท้ายได้กล่าวขอบคุณที่ได้ให้โอกาสที่ดีในครั้งนี้ และให้สัญญาที่ต้องการกลับตัวกลับใจเป็นคนใหม่ และตั้งใจที่จะปฏิบัติตนตามที่ได้อบรมฯ ซึ่งสอดคล้องกับเพลินใจ แต่เกษมและคณะ ที่ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับผู้ต้องขังกับการใช้ชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงโดยนำเสนอ แนวคิดของผู้ต้องขังหญิงส่วนใหญ่ในการดำเนินชีวิตหลังพ้นโทษด้วยการยึดหลักคิดก่อนทำในการดำเนินชีวิตหลังพ้นโทษ และสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิตคือการได้เป็นคนดีและสามารถปฏิบัติตนตามศีล ๕ ข้อได้บางข้อ โดยส่วนใหญ่ ศีลข้อที่ปฏิบัติไม่ได้ คือศีลข้อ ๕ (ดื่มสุรา)

ผู้วิจัยได้จัดตารางการอบรมมีเนื้อหาหลักธรรมที่เหมาะสมกับบริบทของผู้ต้องขังหญิงและการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานคือการเจริญสติภาวนา โดยจัดคอร์ส ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีพระวิปัสสนาจารย์ และวิทยากรภายนอกที่มีความเชี่ยวชาญมาให้การอบรมฯ นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์มาเทศนา มีการฟังเทปสวดมนต์ มีการจัดประกวดการสวดมนต์และผู้ต้องขังได้ทำบุญในวันสำคัญต่างๆ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในตารางการอบรมฯ เป็นสิ่งที่ส่งผลให้ผู้ต้องขังหญิงมีพัฒนาการทางจิตใจได้อย่างดียิ่ง จากการประเมินความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิต พบว่าผู้ต้องขังหญิงมีองค์ประกอบด้านดี เก่ง และสุข ซึ่งสอดคล้องกับบาร์ออน (Baron, 1997, p. 15) ที่ให้ความหมายของความฉลาดทางอารมณ์ว่าเป็นความสามารถในด้านส่วนตัว อารมณ์และสังคมของบุคคลที่จะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างประสบความสำเร็จแสดงให้เห็นว่าผู้ต้องขังหญิงเมื่อได้เข้ารับการอบรมฯอย่างเข้มข้นส่งผลให้มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีสอดคล้องกับงานวิจัยของเพลินใจ แต่เกษมและคณะ (๒๕๕๐) เรื่องผู้ต้องขังกับการใช้ชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นงานวิจัยที่สามารถแสดงข้อมูลเชิงประจักษ์ถึงพฤติกรรมของผู้ต้องขังก่อนเข้ามาอยู่ในเรือนจำมีชีวิตที่ห่างไกลจากศาสนา มีโอกาสทำบุญตักบาตรเฉพาะเทศกาลสำคัญ มีการสวดมนต์น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับหลังเข้ามาอยู่ในเรือนจำมีการสวดมนต์และนั่งสมาธิทุกวัน สืบเนื่องมาจากการได้รับการอบรมจากเรือนจำในการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมของผู้ต้องขังซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี กล่าวคือ การใช้สติ, ความรอบคอบในการแก้ไขปัญหา, ความใจเย็น, การควบคุมตนเองได้เมื่อเกิดปัญหาในชีวิตมากขึ้น, ความพร้อมที่จะเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิตมากขึ้น, พร้อมที่จะเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิตมากขึ้น, การหลีกเลี่ยงอบายมุขมากขึ้น, การปฏิบัติธรรมหรือยึดคุณธรรมในการดำเนินชีวิตมากขึ้น และความคิดที่จะฝ่าฝืนกฎระเบียบของเรือนจำน้อยลง จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมนี้เป็นกระบวนการที่มีคุณภาพสมควรนำไปใช้กับการอบรมผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางได้

ก. ในเรื่องความเหมาะสมของเนื้อหาที่นำไปใช้ในการอบรมฯ เกี่ยวกับการพัฒนาจิต-
ภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ (พิจารณาภายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม เนื้อหา
กระบวนการอบรมที่เน้นการเสริมสร้างจริยธรรมตามหลักพุทธ เน้นการปฏิบัติตามหลักมี
มัชฌิมาปฎิปทา (ทางสายกลาง) เนื้อหาหลักธรรมเกี่ยวกับเบญจศีล (ศีล ๕) ข้อปฏิบัติพื้นฐานเพื่อ
ความดีงามในส่วนบุคคลและสังคมรอบข้าง ซึ่งหลักธรรมข้างต้นมีเนื้อหาที่พระวิปัสสนาจารย์และ
วิทยากรได้นำมาเป็นกุศโลบายให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมและทฤษฎี
อาชญาวิทยาแนวพุทธ โดยก่อนการจัดการอบรมให้แก่ผู้ต้องขัง พระวิปัสสนาจารย์, วิทยากรและ
ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์จุดอ่อนและจุดแข็งของกลุ่มผู้รับการอบรมฯ ว่ามีที่สมควรจะนำ
หลักธรรมใดมาให้ความรู้ได้เหมาะสม เช่นการยกเรื่องราวขององคุลิมาลที่กระทำด้วยการหลงผิด
ไร้สติยังคิด มีอวิชชาครอบงำ ใช้ชีวิตด้วยความประมาทแต่เมื่อได้สำนึกผิดและได้กระทำความดี
จนบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ได้ชดใช้กรรมในที่สุด และเรื่องราวของวิทูรภิกษุที่กระทำความผิดด้วย
ความแค้นและมีความตั้งใจในการแก้แค้นอย่างยิ่ง ซึ่งทั้งสองกรณีนี้มีเหตุและผลแตกต่างกัน ดังนั้น
หลักธรรมที่นำมาใช้ในการอบรมฯ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้
เป็นสุขแบบทางสายกลาง รวมทั้งเป็นการเติมเต็มให้กับผู้ต้องขังหญิงทั้งทางการประพฤติ, ทาง
จิตใจที่ฝืด และให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้โดยไม่กระทำผิดซ้ำอีก

ข. ประโยชน์ที่ผู้ต้องขังหญิงได้รับจากการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจได้รับการอบรมคือ
การได้รักษาศีล ๕ และนำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เพื่อให้ชีวิตของ
ตนเองและครอบครัวมีความสุขกว่าที่ผ่านมาในอดีต นอกจากนี้ยังเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา
และเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองในขณะนี้ เป็นผลที่เกิดจากการกระทำใน
เบื้องต้น เมื่อผู้ต้องขังได้รับฟังธรรมจากพระวิปัสสนาจารย์ มีการฝึกสมาธิและสวดอารมณฺ์ทำให้ได้
ตรวจสอบสิ่งที่ตนเองกระทำเกิดความระลึกถึงและตระหนักถึงความลำบากที่ตนเองได้ประสบ
เคราะห์กรรมต้องถูกจองจำในทัณฑสถานหมดอิสรภาพ ทำให้เกิดเมตตาธรรมเห็นความทุกข์ของ
ตนเองและผู้อื่น สอดคล้องกับทฤษฎีการผูกมัดทางสังคมของเฮร์ชชี (Herchi) ได้อธิบายถึงบุคคลมี
แนวโน้มที่จะกระทำผิดโดยที่ผู้ต้องขังหญิงมีความเชื่อว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่สามารถมาเอาผิดหรือ
จับกุมตนเองได้จึงกล้าลักลอบซื้อ-ขายยาเสพติด เพราะเป็นอาชีพให้ค่าตอบแทนสูง นั่นก็คือ
ผู้ต้องขังมีความเชื่อต่อกฎเกณฑ์ทางสังคมไม่เข้มงวดทำให้มีแนวโน้มการกระทำผิดมากขึ้น ในทาง
กลับกันเมื่อผู้ต้องขังตระหนักแล้วว่ากฎหมายบ้านเมืองและผู้บังคับใช้กฎหมาย เมื่อมีความเข้มแข็ง
และดำเนินการตามกฎหมายกับผู้กระทำความผิดจนตนเองต้องกลายมาเป็นผู้ต้องขังและเมื่อได้รับ
โอกาสเข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจจึงทำให้ผู้ต้องขังมีความเชื่อว่าถ้าตนเองจะไม่ละเมิดกฎหมาย

และมีความเชื่อว่าการประพฤติตามแนวทางที่ได้รับการอบรมตามหลักสูตรพุทธธรรมจะทำให้ตนเองมีความสุขหลุดพ้นจากความยากลำบากและไม่กระทำผิดเช่นที่ผ่านมา

๕.๒.๓ ผลการพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานกลาง

ผู้วิจัยได้ประเมินผลการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรม ซึ่งสามารถสรุปผลการประเมินเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ก. หลักสูตรบูรณาการ

๑) ด้านความเหมาะสมของระยะเวลาที่ใช้ในการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางส่วนมากให้ความคิดเห็นว่า ระยะเวลา ๕ สัปดาห์ที่ได้รับการอบรมแบบเข้มข้นโดยพระวิปัสสนาจารย์และวิทยากรภายนอกแบบบูรณาการเป็นระยะเวลาที่เหมาะสม เหมาะแก่การพัฒนาจิตใจและฝึกปฏิบัติธรรม คือ การทำสมาธิ การเดินจงกรม, การสวดอารมณ, การสนทนาธรรมและการฟังธรรมบรรยายเป็นประจำตามที่หลักสูตรกำหนด โดยวันแรกก่อนการอบรมฯ ผู้ต้องขังหญิงต้องรับศีล ๘ และปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตลอดระยะเวลาการอบรมฯ นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงยังให้ความสนใจคอร์สที่ใช้เวลา ๓ วันกับการอบรมโดยมีพระวิปัสสนาจารย์และวิทยากรภายนอกมาให้การอบรมต่อเนื่อง ในโอกาสวันสำคัญของชาติและศาสนา หรือเป็นการอบรมหลักสูตรปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานระยะสั้น รวมทั้งการอบรมทุกประเภทที่จัดให้ผู้ต้องขังโดยเชิญวิทยากรภายนอกมาให้ความรู้เดือนละ ๑ ครั้ง ครั้งละ ๒ ชั่วโมง

จากการวิจัยเรื่องการศึกษาระบบการการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมได้ผลการวิจัยเป็นไปตามวัตถุประสงค์และสมมติฐานที่ตั้งไว้ นั่นคือผู้ต้องขังมีความรู้สึก นึกคิดเปลี่ยนไปในทางที่ดี สืบเนื่องมาจากการอบรมที่ยาวนานกว่าการอบรมทุกครั้ง และความเข้มข้นด้วยเนื้อหาหลักธรรมกับการได้ปฏิบัติจริงทุกขั้นตอน อีกทั้งมีพระวิปัสสนาจารย์มาให้ความแนะนำที่ถูกต้องและเหมาะสมกับความต้องการของผู้ต้องขังหญิง ทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีสติ ระลึกรับรู้อาปบุญคุณโทษ สามารถระงับความเดือดร้อนทางใจและกายได้ มีความต้องการที่จะทำความดี ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เข้าใจในชีวิต เข้าใจหลักธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาตนเองที่สูงสุด และยั่งยืน มีภูมิคุ้มกันตนเองที่จะไม่กระทำผิดซ้ำอีก เกิดผลดีมากกว่าพัฒนาในด้านอื่นๆ การที่ผู้ต้องขังหญิงมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นนั้น ถือเป็นสิ่งยืนยันที่ว่าหลักสูตรที่ผู้วิจัยได้ศึกษามานั้นสามารถนำไปใช้ในการอบรมผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางได้ผลที่ดีและมีประสิทธิภาพ

อนึ่ง กิจกรรมที่กำหนดไว้ในหลักสูตรนี้เป็นกิจกรรมที่ประกอบไปด้วยการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรมบรรยายจากพระวิปัสสนาจารย์ การฝึกนั่งสมาธิ เดินจงกรม และการสวดอารมณเป็นหมู่ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ผู้ต้องขังหญิงได้รับความรู้ไปพร้อมๆ กัน และมี

ความเข้าใจในสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองมากขึ้นซึ่งสอดคล้องกับประเสริฐ เมฆมณี ที่กล่าวถึงการพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังในทัศนะของนักทฤษฎีวิทยากับการพัฒนาพฤติกรรมของผู้ต้องขังตามกระบวนการอบรมทางจิตใจทั่วไปทั้งทางสังคมศึกษา ศาสนาและศีลธรรม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการเติมเต็มกับสิ่งมีอยู่น้อยหรือขาดหายไปให้กับผู้ต้องขังเพื่อให้ประพฤติ ปฏิบัติ เช่นเดียวกับบุคคลทั่วไปได้อย่างดี ด้วยการนำหลักของพระพุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์ที่ประกอบไปด้วย ความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่ง ศรัทธานี้จะต้องใช้ปัญญาหรือเหตุผลพิจารณาอย่างมั่นคง

ข. การประเมินรูปแบบในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางในอนาคต

รูปแบบในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางในอนาคตนั้น ผู้ต้องขังหญิงมีความคิดเห็นว่าการติดตามและประเมินผลการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงตามหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความฉลาดทางอารมณ์ซึ่งสอดคล้องกับสมคิด พรมจัย กล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการประเมินโครงการด้วยการติดตามและประเมินผลซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยในการตัดสินใจคุณค่าของกระบวนการหรือวิธีดำเนินงานและการบรรลุผลสำเร็จหรือความล้มเหลวของดำเนินงาน สำหรับประโยชน์ของการติดตามและประเมินผล เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจและวินิจฉัยว่าจะดำเนินโครงการในช่วงต่อไปหรือไม่ จะยกเลิกหรือขยายการดำเนินงานโครงการต่อไป และเพื่อช่วยให้ได้ข้อมูลที่บ่งบอกถึงประสิทธิภาพของการดำเนินงานโครงการว่าเป็นอย่างไรคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ นอกจากนี้เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ปฏิบัติโครงการฯ ได้ทราบถึงผลการดำเนินงาน จุดเด่น จุดด้อยและนำข้อมูลไปใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาโครงการให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับ พะเยาว์ ธานีรัตน์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องสภาพปัญหาการนำหลักจิตตภาวนาในพุทธศาสนาไปในการอบรมเพื่อพัฒนาพฤติกรรมผู้ต้องขัง ผลการศึกษาพบว่าในการกำหนดนโยบายการบริหารโครงการฝึกอบรมให้ประสบผลสำเร็จ ผู้มีอำนาจควรเน้นการปฏิบัติหลักจิตตภาวนาในพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับการฝึกวิชาชีพและอำนวยความสะดวกทุกอย่างเท่าที่ทำได้เพื่อให้โครงการบรรลุเป้าหมายซึ่งการที่จะทราบว่าโครงการดังกล่าวบรรลุเป้าหมายหรือไม่นั้นก็จำเป็นต้องมีการติดตามประเมินผลเช่นกัน อีกประการหนึ่งที่ผู้ต้องขังมีความคิดเห็นว่ารูปแบบการอบรมฯ ในอนาคตคือการสอนหลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันให้กับผู้ต้องขังก่อนพ้นโทษจากเรือนจำ สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลางที่กล่าวถึงนโยบายของกรมราชทัณฑ์ได้กำหนดให้เรือนจำ/ทัณฑสถานทุกแห่งถือปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาผู้ต้องขังด้วยการอบรมให้กับผู้ต้องขังก่อนพ้นโทษ ดังนี้ หลักการวางธรรม, หน้าที่พลเมืองดี, ความรักชาติ ศาสนา

พระมหากษัตริย์, การเคารพต่อกฎหมาย, ความซื่อสัตย์สุจริต, เบญจศีล-เบญจธรรม, อธิปไตย, สัมปยุตธรรม เป็นต้น เพื่อจะได้ถือปฏิบัติเพื่อใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมภายนอกอย่างปกติสุขตลอดไป

ก. การประเมินผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่ได้เข้ารับการอบรมฯ

ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีพัฒนาการทางด้านจิตใจที่ดีขึ้น สามารถอธิบายได้จากลักษณะทางประชากรของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ดังนี้ ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๖๑ ปี มีการศึกษาระดับประถมศึกษา มีอาชีพค้าขายหรือประกอบธุรกิจส่วนตัวขนาดเล็ก ไม่เคยมีประวัติเสพยาเสพติด ประเภทคดีที่ทำให้ถูกต้องขังมากที่สุดคือการกระทำความผิดต่อพระราชบัญญัติยาเสพติด มีการทำบุญก่อนการต้องโทษเป็นประจำ ฟังธรรมก่อนการต้องโทษเป็นบางครั้ง ซึ่งในส่วนนี้สรุปได้ว่าผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางมีการศึกษาอยู่ในระดับต่ำกว่าระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยเฉลี่ยในปัจจุบันของประเทศ ในด้านการประกอบอาชีพปรากฏว่าส่วนใหญ่ของผู้ต้องหาหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางประกอบอาชีพค้าขายหรือทำธุรกิจส่วนตัวขนาดเล็กที่มีรายได้ไม่แน่นอนและอาจจะได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่มีความผันผวนและชะงักงันเป็นระยะ จึงมีผลต่อความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพ มีรายได้ไม่แน่นอน ทำให้ผู้ต้องขังหญิงจำเป็นต้องใช้ระบบกู้ยืมจากเงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงก่อให้เกิดหนี้สินในขณะที่ความสามารถในการชำระคืนอยู่ในระดับต่ำ ประกอบกับความไม่พอเพียงในการดำรงชีวิตทำให้ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดและเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงเปิดโอกาสให้แสวงหาการดำรงชีวิตในรูปแบบที่ขัดต่อกฎหมายและศีลธรรมอันดีโดยเฉพาะการเข้าสู่ระบบการค้ายาเสพติดที่ประเมินเหตุเฉพาะหน้าเป็นอาชีพที่มีค่าตอบแทนสูงแม้จะเสี่ยงต่อการถูกจับกุมที่ตามมาด้วยบทลงโทษที่รุนแรง อย่างไรก็ตามการแก้ไขโดยการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางจึงมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง ในการแก้ไขปัญหาเพื่อพลิกฟื้นและจัดระบบการดำเนินชีวิตที่ดีมีคุณธรรมให้แก่ผู้ต้องขังหญิงที่พ้นการต้องขังสามารถดำเนินชีวิตได้ต่อไปในกรอบคุณธรรมที่ดี ไม่เป็นอันตรายต่อสังคม สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางด้านจิตวิทยาพฤติกรรม (Behavioral Psychology) ที่มีแนวคิดมองการเรียนรู้อันเกิดจากความต้องการทางวัตถุและจากสภาพแวดล้อมทางสังคม นอกจากนี้การกระทำของผู้ต้องขังหญิงก็สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีหลายสาเหตุของกิบบอนส์ (Gibbons) ที่กล่าวว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดอาชญากรรมคือสาเหตุพื้นฐานของผู้ต้องขังคือความไม่มั่นคงในทางเศรษฐกิจจึงทำให้การตัดสินใจมีแนวโน้มในการกระทำผิดสูงและยังพบเห็นสื่อโฆษณา ภาพยนตร์ ที่นำเสนอให้เห็นถึงความฟุ้งเฟ้อก็ยังเป็นปัจจัยหนุนให้กระทำผิดมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับทฤษฎีสภาพไร้บรรทัดฐาน (Anomic theory) ที่กล่าวถึงพฤติกรรม

เบี่ยงเบนของสังคมปัจจุบันคือ ปรารถนาความมั่งคั่งร่ำรวย สุขภาพทางวัตถุ ซึ่งมีคนบางกลุ่มไม่สามารถทำได้ตามแนวทางที่สังคมยอมรับเพราะไม่มีโอกาสศึกษาขั้นสูงหรือมีตำแหน่งการงานที่มีรายได้ดีและแน่นอน สอดคล้องกับรศ.อัญนพ ชูบำรุง กล่าวถึงสภาวะของสังคมที่ทำให้อาชญากรรมมีมากและเกิดเหืออาชญากรรมมากน่าจะได้แก่สิ่งต่อไปนี้

๑. ความยากจนและความเลื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม
๒. ความเป็นอยู่ที่ขาดระเบียบวินัยและขาดคุณธรรม
๓. ความเป็นอยู่ที่ขาดความร่วมมือในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม
๔. เจ้าหน้าที่บังคับใช้กฎหมายขาดความจริงจังในการปฏิบัติงาน
๕. ขาดความมั่นคงในชีวิตครอบครัว
๖. ขาดผู้นำที่มีความสามารถ

ดังนั้น ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สังคมมีสันติสุขได้คือปัจจัยทางศีลธรรม ตามที่ Maslow กล่าวถึงความต้องการทางกายและความต้องการทางจิต เรื่องของศีลธรรมได้เข้ามาสอดแทรกในด้านความต้องการทางจิต สภาพแวดล้อมที่จะสนองความต้องการของคนเรานั้นจะได้แก่สภาพแวดล้อมที่เป็นปรกติสุข มีสิ่งต่างๆ สนองความปรารถนาของคนได้พอสมควรไม่มีการขัดขวางจนทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นอย่างรุนแรง ส่วน Professor H.J. Eysenck กล่าวถึงคนที่เป็นอาชญากรได้นั้นต้องเป็นคนที่มีขาดหิริโอตัมปะ สำหรับเงื่อนไขที่ทำให้เกิดอาชญากรรมคือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นสังคมที่คงที่ที่มีความต้องการทางวัตถุต้องการดำเนินไปตามระเบียบทางสังคม ซึ่งถ้าสังคมเกิดการปรับตัวในทางที่มีอาชญากรรมน้อย นั้นต้องมีความเข้มงวดกวดขันในเรื่องเสรีภาพของคน โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาควบคุมสังคม สอดคล้องกับ Donald R. Taft การปิดป้องไม่ให้เกิดอาชญากรรม จำเป็นต้องเป็นเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นรากฐานทางสังคม นั่นคือความคิดในแง่วิทยาศาสตร์ที่ว่าอาชญากรรมคือผลผลิตทางสังคมโดยมีความคิดว่าคนเป็นอาชญากรไม่ต้องรับผิดชอบในความผิดของตนเองซึ่งต้องเปลี่ยนความคิดเสียใหม่ว่าผู้ทำความผิดต้องรับผิดชอบของตนเองด้วยจึงจะถูกต้องและ Taft ยังได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อาชญากรรมมี น้อยมี ๑๐ ข้อ ซึ่งหนึ่งในสิบข้อคือคนมีศีลธรรมและเคารพศาสนา สำหรับเงื่อนไขความยากจนจะเป็นเงื่อนไขหลัก และในการแก้ไขปัญหาคความยากจนก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากในระบบสังคมที่ถือเงินเป็นพระเจ้าและขาดความสามารถทางการเมืองในการแบ่งปันส่วนผลประโยชน์ให้ทั่วถึง ดังนั้นคนจึงต้องหันมากระทำผิดกฎหมายและศีลธรรมเช่นเดียวกับผู้ต้องขังหญิงเหล่านี้ ดังนั้นการนำรูปแบบของการอบรมพัฒนาจิตใจแก่ผู้ต้องขังหญิงของทัณฑสถานหญิงกลาง มาใช้มีความเหมาะสมกับความต้องการของผู้ต้องขังหญิง ได้แก่ สถานที่, ระยะเวลา, การให้คำแนะนำและ

การให้บริการของเจ้าหน้าที่เรือนจำและสภาพแวดล้อมในการศึกษาอบรมและจำนวนผู้เข้ารับการฝึกอบรมสอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลางเกี่ยวกับสถานที่ที่ได้จัดแบ่งจำนวนผู้ต้องขังเป็นกลุ่มให้เหมาะสมกับสถานที่ ซึ่งได้จัดแยกให้เป็นเอกเทศ มีบรรยากาศสงบ และมีสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างเหมาะสม ส่วนระยะเวลาในการอบรมพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังและการให้คำแนะนำและการให้บริการของเจ้าหน้าที่เรือนจำนั้น ผู้ต้องขังหญิงในขณะที่อบรมนั้นสอดคล้องกับหลักสูตรการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานระยะยาวที่เน้นการอบรมเฉพาะผู้ต้องขังที่ต้องการเยียวยาในแบบเข้มข้น ใช้ระยะเวลาในการอบรม ๕ สัปดาห์ ในระหว่างนี้จะมีพระวิปัสสนาจารย์และวิทยากรผู้ช่วยควบคุมการปฏิบัติอย่างใกล้ชิดทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีความอบอุ่นทางใจซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของการเรียนรู้เจฟเฟอร์รี่ (JEFERY) ได้กล่าวถึงแรงเสริมทางชีวภาพทำให้ผู้ต้องขังเกิดความพอใจให้กระทำต่อไปด้วยการแสดงความคิดเห็นหลังการอบรมว่าต้องการมีการจัดอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมอีก และแสดงความพึงพอใจในระดับมากถึงมากที่สุดต่อวิทยากร เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนที่ให้ความสำคัญแก่พวกเขาเหล่านี้

๕.๒.๔ ประสพการณ์ในการศึกษาธรรมศึกษาของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่เข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรม

ประสพการณ์ในการศึกษาธรรมศึกษาของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ผู้วิจัยใช้เหตุผลทางจิตวิทยาที่เกี่ยวกับความสามารถในการรับรู้ทางด้านอารมณ์หรือเรียกอีกอย่างว่าความฉลาดทางอารมณ์ของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางเป็นการให้เหตุผลที่มีผลการประเมินแสดงให้เห็นว่าผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางส่วนมากมีความฉลาดทางอารมณ์อยู่ในเกณฑ์ปกติที่สามารถเพิ่มให้สูงขึ้นหรือต่ำลงได้ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโกลแมน (Goleman, damel) ได้กล่าวถึงความฉลาดทางอารมณ์ในหมวดสมรรถนะส่วนบุคคล เกี่ยวกับการบริหารจัดการกับตนเองที่มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ๑)ตระหนักรู้ตนเอง, ๒)การควบคุมตนเอง และ ๓)การสร้างแรงจูงใจให้กับตนเองซึ่งผลการประเมินโดยปรากฏในด้านเก่งจะมีด้านย่อยสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่น ถึงแม้ว่าผลการประเมินอยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่าปกติก็ไม่ได้หมายความว่าผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางจะมีความผิดปกติในด้านนี้ด้วยเพราะความฉลาดทางอารมณ์เป็นสิ่งที่มีการพัฒนาและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นคะแนนที่ได้อยู่ในระดับต่ำนั้น จึงเป็นเพียงข้อเตือนใจเพื่อให้หาแนวทางในการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ในด้านนั้นๆ ให้มากยิ่งขึ้น ดังนั้นพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) จึงให้ความสำคัญกับอารมณ์หรือสภาพจิตที่ได้รับการพัฒนาทำให้เกิดปัญญาส่งผลให้พฤติกรรมทางกาย วาจาดำเนินไปอย่างถูกต้อง เกิดผลดีทั้งแก่ตนเองและคนอื่นตลอดจนสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นความฉลาดทางอารมณ์ของผู้ต้องขังในทัณฑสถานหญิงกลาง

จากการประเมินอยู่ในเกณฑ์ปกติ ก็สามารถพัฒนาให้มากขึ้นเพื่อชีวิตในปัจจุบันและอนาคตเพราะ คนที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูงเท่านั้นจึงจะสามารถดำรงตนอยู่ในโลกของการทำงานได้ดีกว่าคนที่ มีไอคิวสูงและอีคิวต่ำ นอกจากนี้ซาโลเวย์และเมเยอร์ (Peter Salovey and John Mayer) สอง นักจิตวิทยาได้กล่าวถึงความฉลาดทางอารมณ์ว่า “เป็นรูปแบบหนึ่งของความฉลาดทางสังคมที่ ประกอบด้วยความสามารถในการรู้อารมณ์และความรู้สึกของตนเอง และผู้อื่นสามารถแยกความแตกต่างของอารมณ์ที่เกิดขึ้น และใช้ข้อมูลนี้เป็นเครื่องชี้นำในการคิดและกระทำสิ่งต่าง ๆ” สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมที่อาเคอร์ส (Akers) ให้ความสำคัญแก่เงื่อนไขทางสังคม ที่พอสรุปความเห็นว่าบ่อเกิดของพฤติกรรมเบี่ยงเบนเกิดมาจากแรงเสริมในทางสังคม นั่นคือการ หาเหตุผลเข้าข้างตัวเองอย่างที่คนอื่นเขาทำกัน และการยึดถือวัฒนธรรมรองที่มีอยู่ในสังคมพร้อม กันไปด้วย อนึ่ง การเสริมแรงให้กับผู้ต้องขังหญิงด้วยการให้การอบรมพัฒนาจิตใจด้วยพุทธธรรม ทั้งทางด้านปัญญาและจิตใจควบคู่ไปนั้นจะทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นจนเป็นที่พอใจซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเพียวสค์คีร์ตัน เรื่อง สภาพปัญหาการนำหลักจิตตาวานาในพุทธศาสนาไปใช้ในการอบรมเพื่อพัฒนาพฤติกรรมผู้ต้องขัง ผลการวิจัยพบว่า นโยบายกรมราชทัณฑ์แผนใหม่เน้นการฝึกอบรมเพื่อปรุงแต่งแก้ไขพฤติกรรมผู้ต้องขังด้วยวิธีการทางศาสนาให้ ซึ่งสอดคล้องไปกับพฤติกรรมของผู้ต้องขังเป็นเป้าประสงค์หลัก นอกจากนี้การ อบรมธรรมะหรือเข้าร่วมโครงการเรือนจำ เรือนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตใจ ผู้ต้องขัง ในทัณฑสถานหญิงกลางจัดขึ้นนี้ หลังการอบรมธรรมะในเกณฑ์มากสอดคล้องกับงานวิจัยของทวี รัตน์ มากเนียม เรื่องผลการฝึกสมาธิที่มีผลต่อการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมของผู้ต้องขัง ซึ่ง ผลการวิจัย พบว่า ผู้ต้องขังที่ได้รับการฝึกสมาธิได้มีการยอมรับว่าการฝึกสมาธิเป็นสิ่งดีมีประโยชน์ ต่อตัวเอง ทำให้จิตใจสงบ อารมณ์โกรธน้อยลง มีเหตุผลมากขึ้นและสนใจในการศึกษาธรรมะ มากขึ้น เช่นเดียวกับงานวิจัยของจงกลณี พงศ์วีระ เรื่อง แนวความคิดเกี่ยวกับการแก้ไขฟื้นฟู ผู้กระทำความผิดตามหลักพุทธปรัชญา ผลการวิจัยพบว่า หลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาในการ พัฒนาจิตใจมนุษย์มีประเด็นที่ควรนำมาพิจารณาคือ การดำเนินชีวิตในทางสายกลาง โดยจะต้องมี ความรู้ ความเข้าใจและปฏิบัติอย่างจริงจังตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ จากการที่ผู้วิจัยได้จัด หลักสูตรการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมให้กับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางได้ อย่างสมเหตุสมผล

กล่าวโดยสรุป ก่อนและหลังการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ตามหลักพุทธธรรม พบว่าผู้ต้องขังหญิงมีประสบการณ์การในการศึกษาธรรมแตกต่างกันอย่างเห็น ได้ชัด ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง สามารถเรียนรู้และปรับเปลี่ยน พฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น มีความพอใจกับการได้เข้ารับการอบรมฯ สืบเนื่องมาจากผู้ต้องขังหญิง

เหล่านี้มีความฉลาดทางอารมณ์อยู่ในเกณฑ์ปกติ นั้นหมายถึงการมีด้านดี เก่งและสูงที่สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้ ดังนั้นประสบการณ์ที่ได้จากการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมที่ได้รับ จึงทำให้ผู้ต้องขังหญิงได้ทบทวนสิ่งที่เคยได้รับรู้มาในอดีตและเท่ากับเป็นการตอกย้ำสิ่งที่เคยให้กลับมารู้ เข้าใจและสามารถปรับตนเองให้มีความคงทนกับพฤติกรรมที่มีสติและปัญญาควบคุมตามแนวพุทธอย่างเข้าใจและมีประสิทธิภาพ

๕.๓ ข้อสังเกตจากการให้การอบรมตามโครงการอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถาน

หญิงกลางตามหลักพุทธธรรม

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อเสนอแนะที่ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางได้ให้ไว้ก่อนและหลังการอบรมฯ สรุปเป็นข้อสังเกตบางประการที่สนับสนุนความแตกต่างด้านความคิดเห็นก่อนและหลังการเข้าร่วมโครงการอบรมฯ ของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ดังนี้

- ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับประโยชน์ที่ผู้ต้องขังหญิงได้รับ ดังนี้ “ฉันขอกราบขอบคุณเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่หยิบยื่นความดีให้ ในการอบรมครั้งนี้ได้บวช เพื่อพ่อแม่ที่เสียชีวิตไปแล้ว และได้รับแสงสว่างในทางที่ดีทุกสิ่ง ท่านเปรียบเหมือนพ่อ แม่ คนหนึ่ง ท่านดูแลผู้เข้าอบรมฯ แต่ผู้เข้ารับการอบรมฯ ไม่ได้ตอบแทนท่านเลย จึงขอตอบแทนด้วยความพยายามให้ดีที่สุดสำหรับการบวช และขออนุโมทนาให้ท่านมีความสุข ขอขอบคุณทุกสิ่งทุกอย่าง ซาบซึ้งทุกท่านที่แสนดีจริง สุดจะเกรงใจ” จากข้อเสนอแนะที่ผู้ต้องขังให้ไว้วันนั้นสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงจากการได้รับการอบรมที่เคยคิดว่าเป็นความผิดพลาดของตนเองไม่สามารถแก้ไขชีวิตมีความก้าวหน้าต่อไป แต่กลับมีความหวังที่จะดำเนินชีวิตตามพระธรรม คำสอนที่ได้รับการอบรมฯ ทำให้มีจิตใจเมตตา กรุณา ต้องการให้สิ่งที่ดีที่ตนเองได้รับตอบสนองกับคนอื่น

สำหรับข้อเสนอแนะของผู้ต้องขังหญิงหลังการอบรมฯ ที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เกี่ยวกับประโยชน์ที่ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง ดังนี้ ผู้ต้องขังมีกำลังใจขึ้นมาก ได้รู้บุญคุณพ่อแม่ และเวรกรรมได้ปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ได้เข้าใจหลักธรรมมากขึ้น ได้ข้อคิดมากมายและสำนึกต่อความผิดบาป บุญคุณโทษ ทำให้รู้ว่าทุกข์ เกิดขึ้นแล้วดับไป แม้แต่สังขารก็ไม่ใช่ของเรา รู้จักการใช้ชีวิตอย่างมีเป้าหมาย รู้เข้าใจและรู้จักมนุษย์ได้อย่างถ่องแท้ อยู่กับปัจจุบันอย่างมีความสุขและไม่ประมาท เกิดจิตศรัทธาทำให้ตั้งใจปฏิบัติ เห็นผลชำระจิตใจ การได้รู้จักบาป และอานิสงค์การได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อีกประการหนึ่งผู้ต้องขังหญิงยังได้แสดงความรู้สึกดีกับโครงการปฏิบัติธรรมนี้มาก อยากให้ผู้ต้องขังคนอื่นๆ ได้เข้ารับการอบรมเช่นเดียวกับตนเองโดยให้เหตุผลถึงประโยชน์ที่ผู้ต้องขังหญิงได้รับคือ “ทำให้รู้ว่าจะทำให้ชีวิตอยู่อย่างมีเป้าหมาย อยู่กับปัจจุบันอย่างมีความสุขและไม่ประมาท ตอนทีละโลกนี้ไป อย่างน้อยสุดก็ต้องไปให้ถึงสี่เขียว เป็นเรื่องราวจากการบรรยายธรรมของอาจารย์วรกร ไรวา ที่กล่าวถึงเส้นทางหลังความตายของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับผลกรรม

และการกระทำของตัวเองทั้งความดีและความชั่วว่าจะไปอยู่ในสัญญาลักษณะอะไรที่ได้กำหนดให้) และจะพยายามชวนเพื่อนๆ ให้ไปอยู่เสียยาวให้มากที่สุดขอให้สัญญา” นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงส่วนมากได้แสดงความขอบคุณประธานกองทุนพรหมวิหารธรรม พระอาจารย์และทุกๆ ท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการอบรมครั้งนี้

เมื่อนำข้อเสนอแนะก่อนการอบรมฯ ไปเปรียบเทียบกับข้อเสนอแนะหลังการอบรมฯ พบว่าแตกต่างกันมาก เนื่องมาจากผลที่ได้รับจากการเข้ารับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรม ทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีพัฒนาการทางจิตใจและมีปัญหาที่สามารถวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นกับตนเอง ส่งผลให้เกิดความคิดที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองให้ดำรงอยู่ได้อย่างไม่ทุกข์ร้อนและพร้อมที่จะแสวงหาโอกาสแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาด

๕.๔ ข้อเสนอแนะ

๕.๔.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

(๑) การวิจัยครั้งนี้ได้ทราบว่าการพัฒนาจิตใจของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมนั้น ทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีความคิดเห็นที่ดีที่ได้เข้ารับการอบรมฯ และต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้วิจัยมีความคิดว่าผลที่ได้รับจากความมุ่งมั่นในการนำหลักสูตรการพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมมาให้กับผู้ต้องขังหญิงครั้งนี้ นับเป็นแนวโน้มที่ดีต่อภารกิจที่สำคัญของทัณฑสถานหญิงกลางที่ต้องการแก้ไขพัฒนาพฤตินิสัยของผู้ต้องขังให้กลับตนเป็นคนดี กลับไปใช้ชีวิตภายนอกทัณฑสถานได้เหมือนคนปกติต่อไป ผู้วิจัยจึงขอเสนอให้ผู้บริหารทัณฑสถานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้ตระหนักถึงความสำคัญด้วยการเพิ่มงบประมาณด้านการจัดการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังทุกคนตามหลักพุทธธรรมอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องเพื่อให้ได้คนดีกลับสู่สังคม

(๒) จากการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ได้ทราบว่าผู้ต้องขังเป็นบุคคลที่มีความฉลาดทางอารมณ์อยู่ในเกณฑ์ปกติ ซึ่งควรจะได้รับเสริมเติมในด้านดี, ด้านเก่งและด้านสุข ซึ่งการให้การอบรมพัฒนาจิตใจกับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางตามหลักพุทธธรรมเป็นตัวอย่างงานวิจัยที่ทำให้ทราบว่าการนำหลักสูตรที่ได้จากการบูรณาการระหว่างการอบรมพัฒนาจิตใจของทัณฑสถานกับรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของยุวพุทธฯ แล้วทำให้ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางแล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพฤตินิสัย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอผู้บริหาร และผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนทุนวิจัยกับผู้สนใจในการศึกษาและต้องการนำงานวิจัยที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการแล้วนั้นไปใช้กับผู้ต้องขังทุกเพศ ทุกวัย ทุกเรือนจำ/ทัณฑสถาน เพื่อจะได้มีหลายแนวทางในการเสนอ/สนองภารกิจของเรือนจำ/ทัณฑสถาน

๕.๔.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

(๑) การวิจัยครั้งนี้มีการเก็บข้อมูลความฉลาดทางอารมณ์ระหว่างการฝึกอบรมฯ ซึ่งทำให้ทราบว่าแต่ในความเป็นจริงจากการวิเคราะห์ข้อเสนอแนะของผู้ต้องขังหญิงแล้วพบว่าการพัฒนาความฉลาดทางสติปัญญา (IQ.) และความฉลาดทางอารมณ์ (EQ.) นั้นมีการเปลี่ยนแปลงและอาจจะพัฒนาให้สูงขึ้นหรือไม่มีการพัฒนาและในทางตรงข้ามอาจจะทำให้ระดับสุขภาพจิตและความเครียดสูงขึ้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรมีการติดตามวัดและประเมินผลความฉลาดทางอารมณ์ก่อนและหลังการอบรมฯ โดยเฉพาะหลังการอบรมควรมีการวัดและประเมินผลเป็นช่วง โดยช่วงแรกประเมินหลังจบการอบรมฯทันที และ ช่วงที่สองประเมินหลังจากการอบรมฯแล้วประมาณหนึ่งเดือนผ่านไป เพื่อดูว่ามีความแตกต่างกันของระดับความฉลาดทางอารมณ์หรือไม่อย่างไร

(๒) การวิจัยครั้งนี้มีการเก็บข้อมูลก่อนและหลังการอบรมฯซึ่งทำให้ทราบว่าการนำหลักสูตรพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมที่เป็นผลจากการนำรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของทัณฑสถานกับรูปแบบการอบรมพัฒนาจิตใจของยุวพุทธฯ มาบูรณาการแล้วทำให้ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลางที่ได้เข้ารับการอบรมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทั้งเรื่องรูปแบบ, ประโยชน์, ความเหมาะสมของเนื้อหา, ความเหมาะสมของระยะเวลาและรูปแบบในอนาคตส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจก่อนและหลังแตกต่างกัน สำหรับการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรมีการศึกษาความคงทนในการปฏิบัติตามที่ได้รับการอบรมพัฒนาจิตใจตามหลักพุทธธรรมกับผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงกลาง

(๓) การวิจัยครั้งนี้พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความสุขในขณะที่ได้รับการอบรมฯ ซึ่งในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการประเมินผลกับกลุ่มตัวอย่างกลุ่มเดิมอีกครั้งหนึ่งเพื่อประเมินว่าผู้ต้องขังยังมีความสุขเช่นเดิมอยู่หรือไม่หลังการผ่านการอบรมมาแล้วสักระยะหนึ่ง
